

A MAGYAR ARISZTOKRÁCIA TÁRSADALMI-KÖZÉLETI KAPCSOLATAI
ÉS SZEREPVÁLLALÁSA

SPECULUM HISTORIAE DEBRECENIENSE 26.
(A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai)

Sorozatszerkesztő:

PAPP KLÁRA

A magyar arisztokrácia társadalmi-közéleti kapcsolatai és szerepvállalása

SZERKESZTETTE:

PAPP KLÁRA, PÜSKI LEVENTE és NOVÁK ÁDÁM

DEBRECEN, 2019

KIADJA A DEBRECENI EGYETEM TÖRTÉNELMI INTÉZETE

A borítót tervezte:

GYARMATI IMRE
grafikus

A kötetet lektorálta:

BARTA JÁNOS
professor emeritus,

Technikai szerkesztő:

HERMÁN ZSUZSANNA

A kötet kiadását támogatta:

az NKFI K 120197 számú pályázata,
a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolája,
a DE Nemzetközi Inter-regionális Társadalomtörténeti
és Néprajzi Kutatási Központja

ISSN 2060-9213
ISBN 978-963-490-115-0

© Debreceni Egyetem Történelmi Intézete

Nyomta a Kapitális Kft., Debrecen
Felelős vezető: Kapusi József

TARTALOM

ELŐSZÓ	7
BÁRÁNY ATTILA: Zsigmond „utazó” kísérete Aachentől Rómaig (1414–1433)	9
NOVÁK ÁDÁM: Hatalmi reprezentáció és a vörös viasz kapcsolata a késő középkorban	51
GÁLFI EMŐKE: A követ, a komornyik és a katona, adalékok Báthory István fejedelem portréjához	63
BOGDÁNDI ZSOLT: Enyedí Pálfi István (1627–1667) avagy a kolozsmonostori konvent a fejedelmek és a nemesség szolgálatában	71
SZABADI ISTVÁN: Báthory Kristóf erdélyi vajda 1580-as oklevele és a szilágysági reformátusok	81
KÓNYA ANNAMÁRIA: Az arisztokrácia szerepe egyes zempléni mezővárosok vallási életében a kora újkorban	89
MOHÁCSI ENDRE: Főkapitányi kapcsolati háló Szatmárban a 17. század első harmadában	105
BALOGH JUDIT: Béldi Pál kapcsolatrendszere az erdélyi elitben	123
KÓNYA PÉTER: Megjegyzések az arisztokrácia szerepéhez a Rákóczi-szabadságharcban	143
POHILEC SZILVESZTER: A legnagyobb Rákóczi birtok a Schönbornok tulajdonában (1726–1746)	155
PAPP KLÁRA: Sajátosságok az erdélyi arisztokrata nők társadalmi-közéleti kapcsolataiban a 18–19. században	169
NAGY BETTINA: Kellemesi Melczer Lászlóné, gr. Mailáth Mária (1770–1833) özvegyi évei a hozzá írott levelek tükrében	193
EGYED EMESE: Fekete János gróf határátlépései	211
FAZEKAS RÓZSA: Károlyi György útja a lóversenyzés pártolásától a Magyar Gazdasági Egyesület elnökségéig	223

EGYED ÁKOS: Gróf Mikó Imre – az Erdélyi Gazdasági Egyesület újjászervezője	235
OROSZ ISTVÁN: Debrecen nagybirtokosai a 19. század utolsó és a 20. század első harmadában	249
SCHREK KATALIN: Gróf Vay Dániel és a civis polgárok megmozdulása az 1877–1878-as orosz–török háború idején	263
KERTÉSZ TÜNDE FRUzsINA: Az arisztokrácia szerepe az amerikai magyar emigráció életében a 20. században Kállay Miklós kapcsolati hálóján keresztül	279
ZSOLDOS ILDIKÓ: Károlyiak a tulipánmozgalomban	299
PŰSKI LEVENTE: Károlyi Gyula gróf: egy arisztokrata identitás összetevői	313
VISKOLCZ NOÉMI: A „legerősebb oszlop” – Esterházy Pál herceg mecenatúrája a két világháború közti Magyarországon	325
KUNT GERGELY: „a magyar culturának megmenteni” – Esterházy herceg felelősségvállalásának formái Burgenland elcsatolása idején	347
KEREPESZKI RÓBERT: „Fekete bárányok”. Arisztokraták és a magyar „alvilág” a két háború között	359
BARTA RÓBERT: Márffy-Mantuano Judit (Judith Listowel) angliai tevékenysége és kapcsolatrendszere	377
KEMÉNYFI RÓBERT: Arisztokraták, kispolgárok, parasztok és egyöntetű süteményeik (<i>Egy főúri család gyermekgondozója és hagyatéka</i>)	393
A KÖTET SZERZŐI	423

PAPP KLÁRA

SAJÁTOSSÁGOK AZ ERDÉLYI ARISZTOKRATA NŐK TÁRSADALMI-KÖZÉLETI KAPCSOLATAIBAN A 18–19. SZÁZADBAN

„Minden társadalmi rendszerben az érdekek harca, vagyis az egyes társadalmi szegmensek érdekérvényesítési ereje határozza meg az aktuális hatalmi viszonyokat. Akik nem tudják hatékonyan képviselni az érdekeiket és érvényt is szerezni azoknak, hátrányosabb versenypozícióba kerülnek politikai, gazdasági és társadalmi téren egyaránt.” – hívta fel az érdekérvényesítés jelentőségére a figyelmet, a társadalmi pozíciókat, kapcsolatokat, végső soron a hatalmi viszonyok alakulását elemező tanulmányában Széll Krisztián.¹

Kutatásai során a magyar arisztokrácia kapcsolatait kutató szakember leginkább a „kapcsolati háló” kialakulásával, formálódásával találja magát szembe, ami az arisztokrata családfők és férfiak leszármazottak életpályájának vizsgálatakor, a nemesi karrier alakulása szempontjából egyértelműen fontos szerepet játszik. Érdekes megvizsgálni a női kapcsolatteremtés szerepét és lehetőségeit is, ami feltehetően magyarázatot adhat a nők társadalmi szerepének formálódására, s a nők által vállalt és vállalható társadalmi pozíciók körére is.

A CSALÁD SZEREPE A KAPCSOLATOK MEGALAPOZÁSÁBAN, ALKALMAZÁSÁBAN

A 16–18. században az arisztokrata férfiak által a vállalt feladatok vagy a betöltött tisztségek viselése során kialakult kapcsolatok jelentős része a családi viszonyokon alapult, azokból nőtt ki, azokra támaszkodott. Ugyanakkor a család tagjai is erősen befolyásolták egymást, meghatározták, szűkítették vagy bővítették a mozgási lehetőségeket. Egyértelmű tehát, hogy a családi viszonyoknak, „családi stratégiáknak,” meghatározó szerepe volt az életpályák alakulásában.

* A tanulmány elkészülését támogatta az EFOP-3.6.1-16-2016-00022 számú projekt. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

¹ Széll Krisztián: Az érdekérvényesítési képesség meghatározó tényezői a közösségi térben. In: *Közösség és közérdek*, Szerk. Utasi Ágnes, Studies in Political Science No. 1. MTA Politikatudományi Intézet, Budapest – Szeged, 2010. 45. [https://politologia.tk.mta.hu/uploads/files/sps1_kozosseg_kozelet\(1\).pdf](https://politologia.tk.mta.hu/uploads/files/sps1_kozosseg_kozelet(1).pdf)

Az általam vizsgált erdélyi arisztokrata családok (Csákyak, Jósikák, Bethlenek, Bánffyak) esetében kiderült, hogy a nőági örökösök saját családi stratégiája is nagyon sok hasonlóságot mutatott a férfiágak törekvéseivel.² Az erdélyi Csákyak a 17. század végén és a 18. század elején a formálódó Gubernium vezető arisztokrata családjaihoz, a Hallerekhez és a Bornemissza családhoz közeledtek. Csáky Imre gróf halála (1742) után azonban már csak nőági örökösök maradtak Erdélyben. Csáky Kata második házassága a Bethlen családhoz kapcsolta, hiszen férje, Bethlen Miklós Bethlen Ádám és Bánffy Klára³ középső fia volt, akinek bátyja, Bethlen Gábor az erdélyi udvari kancellária kamarásaként, majd Gábor Albert szász-techeni herceg udvarmestereként vállalt szolgálatot.⁴ A házaspár a feleség, Csáky Kata grófnő kezdeményezésére közeledett a felvidéki Csáky ághoz, hogy lányuk, Bethlen Rozália házassága révén a családban békességet hozzanak létre, amely ugyanakkor megakadályozza, hogy az erdélyi ág birtokainak egy részét a magyarországi ág magának visszaszerezze. Míg tehát az özvegy anya (Csáky Kata) házassága tovább vitte a fiú-ág törekvését a legjelentősebb erdélyi arisztokrata családokkal való kapcsolatteremtésre, lányának (Bethlen Rozáliának) első házassága időlegesen elodázta egy veszélyes birtokigény realizálását.

A kedvező perspektívát ígérő házasságból Bethlen Rozáliának (1754–1826) három gyermeke született. A felnőttkort megért leány és fiú házassága tovább erősítette a családnak a befolyásos erdélyi elithez való tartozását, hiszen Csáky Rozáliának férje Jósika János (1778–1843) lett,⁵ fia, Csáky József pedig Rhédey Teréziát vette el, Bánffy György (1746–1822) erdélyi gubernátor unokáját.⁶

A *Jósikák* az erősödő erdélyi arisztokrata családok sorába tartoztak, hiszen 1698-ban rangemelésben részesültek, elnyerték a bárói címet. A 18. században a család férfi tagjai többnyire a főispáni címig jutottak, ahogyan Jósika János nagyapja, László, aki Hunyad vármegye, vagy apja, Antal, aki Kolozs vármegye főispánja lett. Jósika Antal jezsuita tanulmányok/kötődések után 28 évesen széki Teleki Pál (1719–1773) és Haller Borbála (1719–1770) leányát, Teleki Mária Josephát (1749–1815) vette feleségül, így rokoni kapcsolatba került a nagy múltú Hallerekkel. Birtokait viszont több mint tíz esztendeig, a jezsuita rend feloszlata-

² Papp Klára: *Az erdélyi Csákyak*. Erdélyi Tudományos Füzetek 273., Kolozsvár, 2011. (továbbiakban Papp K., 2011.)

³ Bánffy Györgynek, a lipóti Diploma kiadása utáni első erdélyi gubernátornak a lánya

⁴ Bartha Zoltán: Bethlen Gábor hitehagyása. = *Erdélyi Krónika*, 2017, 03. 30. Online: <https://erdelyikronika.net/2017/03/bethlen-gabor-hitehagyasa/>

⁵ A Román Országos Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága, Kolozsvár (Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Cluj) (továbbiakban ROL Kmlg), a Jósika család hitbizományi levéltára. (továbbiakban Jósika hitb. lt.)

⁶ Papp Klára: Csáky József gróf gondolatai a 17. század végi Erdélyről. In: *Testimonio litterarum. Tanulmányok Jakó Zsigmond tiszteletére*. Szerk. Dáné Veronka, Lupescuné Makó Mária, Sipos Gábor, Kolozsvár, 2016. 307–320. Bánffy György 1787. január 9.–1822. július 5. között volt Erdély gubernátora.

sáig az 1761-ben férjhez ment nővérének, Jósika Máriának családja, férje Béli Antal és Béli Dániel használta, amit aztán 1773-tól fokozatosan visszavett tőlük.⁷ Sajátos, hogy Jósika Antal azt a Csáky Jánost követte a kolozsi főispánságban, aki a magyarországi ág tagjaként, Bethlen Rozália férjeként kapta meg a tisztséget, s akinek harmadik gyermeke, lánya, Rozália (1784–1850) lett Jósika János felesége. Jósika János viszont házasságuk idején eljutott a főkormányszéki elnöki pozícióig, azaz a gubernátori tiszttel azonos rangú személye lett Erdélynek.

Csáky József felesége révén a gubernátor rokona lett, ami a család ezen ágát erősen a Bánffy rokonsághoz kapcsolta. (Bánffy György ekkor már a kolozsvári főtéren épített magának palotát, s mivel a Gubernium központja is ide került, a településen belüli pozíciója is megerősödött.) Ez is magyarázza, hogy Csáky miért írt Erdély 18. századi múltjáról, az adózásról francia nyelvű leírást a legidősebb Bánffy fiú, Dénes távolról érkezett feleségének, Bánffy Jeanette-nek.⁸ A két család közötti jó kapcsolatok lehetősége azonban már benne volt a Csáky–Bethlen rokonság közelmúltjának történetében. Csáky Kata grófnő ugyanis baráti viszonyt ápolt, gyakran levelezett, s személyesen is sokszor cserélt eszmét a gubernátor Bánffy György apjával, Bánffy Dénessel (1723–1780), Bonchida urával, lányának, Bethlen Rozáliának jövőjéről, az ifjú Bánffy Dénes 1773-ban bekövetkezett haláláról, vallási kérdésekről stb, majd ugyancsak bizalommal fordult fiához, a gubernátorhoz is.⁹ Bánffy György pedig jó viszonyban állott Bethlen Rozália első férjével, Csáky Jánossal. Időnként kölcsönrel is kisegítette azt, majd igyekezett egyengetni az utat a házaspár válása (1793) után a gyermekek és apjuk viszonyának elfogadhatóvá tételéhez is. Bethlen Rozália viszont bizalmas levelezésben állott Bánffy György feleségével, Palm Jozefával. Csáky Józsefnek tehát nem csupán a felesége révén alakultak jó kapcsolatai a gubernátor családjával, hanem a házasság inkább megerősítette a korábban meglévő, több szálon fonódó kapcsolatrendszert.

A nők sorsának alakulását természetesen szintén alapvetően a családi viszonyok határozták meg, de a női sorsok további alakulásában igen komoly szerepet

⁷ ROL Kmlg a Béli család bodolai levéltára. (továbbiakban Béli Lt.) No. 190. Jósika testvére házasságkötésének évében, 1761 augusztusában lépett a „Papi Szent Hivatalra, a Jezsuita Szerzetbe,” s akkor vett fel 3000 magyar forintot rokonától, Jósika Dánieltől, hogy ezért a branyicskai birtokot tíz évig használhassa. A rendből kilépett Jósika Antal viszont Erdélybe érkezését követően „azonnal divisiót kívánt magának, hogy a neki járó birtokokat átvehesse.”

⁸ Josephine Schilling von Canstatt <http://genealogy.euweb.cz/hung/banffy8.html>

⁹ Bánffy Dénes királyi főlovaszmester, a Német-római Birodalom kamarása és valódi belső titkos tanácsos, Kolozs vármegye főispánja. Ez utóbbi tisztségét 1777-ben fiának, Bánffy Györgynek adta át, amit Kolozs vármegye közgyűlésén elmondott, s az utókorra maradt beszéde is bizonyít: *Jeles köszöntések, és atyai intés, melylyek-is mondattanak azon alkalmazottsággal a' midőn... gróf lossontzi Bánffy Dénes... Kolozsvármegyében eddig viselt főispáni hivatalját önként resignálván...* Kolozsvár, 1777. Csáky Kata újabb leveleire lásd. Papp Klára: „csak az nagy Correspondentia foly köztünk...” Csáky Kata levelek a Bánffy levéltárból = *Új Nézőpont*, 2019. 3. sz.

kaphattak a személyes képességek és ambíciók is. Ismeretes, hogy a családi hagyomány, a szülők neveltetésének hatása, a lehetséges karrierek különbözősége, és még sok minden összetevő eleve eldöntötte, hogy egy nőnek más neveltetést, indíttatást kell/lehet kapnia, mint fiútestvérének, mert nem ugyanaz a szerep vár rá. Ez azt jelenti, hogy a várható szerep már a tanulási folyamatot is korlátozta, vagyis, hogy a lányokat eleve csak korlátozott szerepvállalásra készítették fel.

Kisgyermek korukban még előfordult a nevelés hasonlósága, hiszen az arisztokrata családok házi tanítói egyaránt adhattak órákat a mindkét nemű gyerekeknek. A Csáky Kata grófnőnél Küküllőváron vagy Almáson nevelkedő unokák (Csáky Katica, József és Rozália) a nyelveket (németet és franciát) pl. egyaránt elsajátították, mert arra a kor elvárásainak megfelelően valamennyiüknek szüksége lehetett. A nyelvtudás hiányosságait a grófnő maga is megtapasztalta, mivel németül tudó titkár alkalmazásához kért ajánlást, ami arra mindenképpen utalhat, hogy írásban nem tudta magát megfelelő módon kifejezni. Az unokákkal azonban nem csak a nyelvi alapokat sajátíttatta el, hanem rávette őket, hogy rokoniaknak német, francia nyelvű köszöntőket írjanak, egyidejűleg téve természetes igényné számukra az idegen nyelvek tudását a rokoni kapcsolatok ápolásának igényével. Bethlen Rozália legidősebb kislánya, Katica meghalt (1791), húga, Rozália nevelését Küküllővárbán, Almáson a nagyanyja vállalta magára. Az öreg Csáky Kata grófnő, Bethlen Miklós kincstartó özvegye különösen a legkisebb lánnyal foglalkozott igen sokat, a mindennapi életvitelre vonatkozó hasznos gyakorlati tudást és a női viselkedés, az önálló gazdálkodás mintáját is adva számára. A család nevét Erdélyben tovább vivő Csáky József viszont Kolozsvárra került iskolába, majd Napóleon fénykora idején nyugatra is kiutazott, ahol magával a császárral is találkozott. Feltehetően a két testvér egyéni érdeklődésének, ambíciójának, és eltérő képességeiknek eredménye, hogy nem az iskolázott fiú, hanem Csáky Rozália vitte tovább, s élt aktív, kreatív életet.

A Jósika családban viszont már arra is találunk példát, hogy Jósika Antal kolozsi főispán Borbála nevű lánya a szebeni apácáknál kapta meg a szükséges felkészítést, amelyben szintén komoly szerepet kapott a francia nyelv tanulása, de a zongorázás és egyéb hasznos ismeret megszerzése is. A fiú, Jósika János neveltetése apja nyomdokain haladva a kolozsvári katolikus iskolában folyt, s szervezett világlátás is kapcsolódott hozzá (délvidéki, Adria-menti utazás: Fiume, Pula, Verona, Trieszt), majd bécsi udvari szolgálat és guberniumi feladatok következtek.¹⁰ A Jósika lány egyre jobb stílusban megírt leveleiben maga számolt be apjának a neveltetés eredményeiről, a megszerzett tudás összetevőiről,

¹⁰ Papp Klára: A Csáky-Jósika házaspár kapcsolatai levelezésük tükrében. In: *A személyes történelem forrásai. – A 70 éves dr. Nagy Ferenc címzetes igazgató tiszteletére*. Szabolcs-szatmárberegi levéltári évkönyv 20. sz. 2014. (151–182.) <http://real.mtak.hu/22541/1/13Papp-1.pdf> (továbbiakban Papp K., 2014.) 170–172.

illetve kérte a tanulás idejének meghosszabbítását.¹¹ Az ő számára azonban a család hamarosan a házasságot választotta, egy szépményű katonatisztet, Kálnoky János grófot szemelve ki férjül számára. Bár a házaspár megkapta a kö-röspataki birtokot, a fiatalasszony idejét – különösen az első években – a gyermekszülés foglalta le, s a többnyire férjétől távol töltött évek során kevés energi-ája maradt széleskörű kapcsolatok ápolására. Alighanem személyes tulajdonsá-gaival magyarázható a visszafogottság, ugyanis a családi levelezésben szinte több, a férje által a családtagokhoz, főleg anyósához, Teleki Mária Jozefához küldött levél maradt fenn, mint a Jósika Borbála által írott üzenet.

AZ ÖNÁLLÓ BIRTOKKAL VALÓ RENDELKEZÉS HATÁSAI

A Magyar Királyság területén már a 16–17. században több példát ismerünk ar-ra, hogy a háborúban/hadjáratokban helytálló, vagy hivatali tisztségeket vállaló férfiak birtokaik irányítását feleségeikre bízta. Az arisztokrata feleségek olyan feladatokat kaptak a családi birtokok irányításában, gazdálkodásban, amelyet az elvárásoknak – sokszor férje, vagy anyósa utasításának – megfelelően kellett ugyan teljesíteniük, de éppen ez a tevékenység alakította személyiségüket, tehet-te/tette őket önálló tényezőkké.

Természetesen az Erdélyi Fejedelemségben is ismerünk olyan özvegyeket, mint pl. Csáky István korai halála (1605) után a család erdélyi birtokait irányító Wesselényi Anna, aki a 18. század végi gubernátor, Bánffy György anyjához, Barcsay Agneshez hasonlóan fiainak taníttatását, majd azok magyarországi kar-rierjét a hatékony gazdálkodással alapozta meg. Eközben természetesen a min-dennapok problémáinak megoldására számtalan uradalmi tiszttel, szolgálval, a politikában jártos nemesemberrel kellett kapcsolatot tartania, amiről kiadott le-velezése tanúskodik.¹²

A 18. században alapvető változásként azt figyelhetjük meg, hogy egyre több nő kapott apja, anyja vagy más családtagja végrendelete alapján jelentős birtok-állományt, amelyen már nem csak a férj családja elvárásainak megfelelően, ha-nem saját érdekei alapján intézkedhetett. Egyértelműen lehet látni, hogy a saját birtokkal való rendelkezés, amely önálló döntéseket kívánt, magabiztosabbá tette a nőket, ami a családon belül és kívül egyaránt módosíthatta az általuk vállalt vagy kezdeményezett kapcsolatokat. A személyiségüket és pozícióikat érintő változás csak azokat a nőket érinti, akik kellő intelligenciával, ambícióval, gya-korlati ismeretek elsajátítására alkalmas képességekkel rendelkeztek, s akiknek a családja – ha konfliktusok árán is – elfogadta a változó szerepvállalást.

¹¹ Uo. valamint a levelek Jósika hitb. lt. No. 146.

¹² Wesselényi Anna levelezése: Deák Farkas: *Wesselényi Anna özv. Csáky Istvánné (1584–1649) életrajza és levelezése*. Bp., 1875.

Wesselényi Anna kései leszármazottai között a Bethlen Miklóshoz férjhez ment Csáky Kata és a Haller György feleségeként ismert Csáky Borbála voltak azok, akik apjuk végrendelete alapján saját birtokrészhez jutottak, majd nagybátyjuk, Csáky Imre halála (1742) a családi birtokvagyonból való további részesedés valóságát is megteremtette számukra. Csáky Kata grófnő, aki saját birtokait tisztjeivel maga irányította, éppen önállósága miatt került konfliktusba a férjével. De Bethlen Miklóst a guberniumi tisztségek lehetőségei végül megnyugtatták, s rájött, hogy felesége törekvései a család jövője szempontjából még hasznosak is lehetnek. Az asszony 1781 után, férje halálát követően már az egész családi birtok irányítója lett, aki igyekezett jó tiszteket kiválasztani, azokat ellenőrizni, s elvárásait egyértelműen közölni. A bevételek növelése a birtokgyarapítások és a férje építkezéseivel (Küküllővár) hasonló birtokközpontok megépítése, vagy a meglévők átalakítása (Almás) érdekében történtek. A grófnő személyesen ellenőrzött, beszámoltatott, utána számolt a kimutatásoknak, s helyreigazította a család érdekeinek védelmében, a pereskedés során segítségére lévő ügyvédek is.¹³

A Bethlen-Csáky házaspárral egy időben élő Bánffy-Barcsai házaspár szintén élete nagyobb részét egymástól távol élő, sokszor konfliktusba kerülő emberpárt alkotott. Bánffy Dénes felesége, Barcsai Ágnes nem mindig értett egyet a férjével, s bár időnként Bonchidán is tartózkodott, inkább a zálogban nála lévő Piskiben élt, leveleinek nagyobb részét onnan keltezte, férjével az ünnepeken, ha találkozott, inkább leveleket váltottak egymással.

Az asszony 1771 januárjában még Bonchidáról tudósította György fiát, hogy „megunván a közöttünk lévő sok kedvetlenséget és néktek is okozó kisebbségeket, e lévén öfelségének is kegyelmes akarattya” megegyezett az apjával. Reméli, hogy „a köztünk való megegyezésből semmi romlástól nem tarthattok, sőt hasznokra fog szolgálni.”¹⁴

Itt, Piskiben készítette 1772 decemberében az „új vendégnek,” Bánffy György kisfiának, unokájának a ruhákat, amihez az udvarbíróné, a papné és Déváról egy „becsületes nemes asszony lánya” voltak a segítségére.¹⁵

De Piskiben érte a halál 1773-ban a fiatalabb fiát, Dénest, akiről apja egy évvel korábban még úgy írt, mint aki „a katonaságról lemondván, jön a gubernátor mellé

¹³ Vö. Papp Klára: Bethlen Miklósné Csáky Kata erdélyi gazdasága. In: *Memoria rerum. Tanulmányok Bán Péter tiszteletére*. A kötetet szerkesztette Oborni Teréz és Á. Varga László, Eger, 2008. 397–415. és Papp K., 2011.

¹⁴ ROL KmIlg Bánffy család levéltára (továbbiakban Bánffy lt.) No. 1188. Barcsai Ágnes 1771. január 20-án, Bonchidáról írott levele.

¹⁵ Uo. Barcsai Ágnes 1772. december 10-én, Piskiből írott levele. A ruhák éppen időben készültek el, mert 1773 januárjában már megszületett Uo. Barcsai Ágnes 1773. január 23-án, Piskiből írott levele.

practicánsnak, s még megláttuk, mire lehet applicálni”.¹⁶ A fiatal Bánffy 1773. márciusának végén, odaérkezése után egy nappal előbb a lábát fájlalta, majd harmadnapra a hideg lelte, ami a további napokban is kínoztta, de emellett hasmenése is volt, így az orvosság és az élelem sem maradt meg benne. Anyja már gyógyíthatatlan betegnek látta: „a szemei fényesebbek, mint mikor egészséges volt,” s ezért féltelmében „hogymeg sem él,” orvos kihozatalát kérte hozzá, s azt várta el idősebb fiától, hogy „minden dolgotat félre téven postán jöjj le, lássuk a dolognak kimeneteletét”.¹⁷

Piskibe kérte a fia által szerzett kertészt leküldeni, „hozna magával cartifiol és egyéb palántokat, úgy mindenféle virág gyökeret.” Ezt a birtokot akarta betelepíteni a károlyvári szőlővel, s a Csanádról kapott ajándék juhokat is itt szeretne volna tartani, amihez fia segítségét kérte „parancsolj, édes fiam, ide való leküldések iránt.”¹⁸

Innen írta fiának 1772-ben Szebenbe, hogy gondolkodjon el a „só dolgában ... mivel abban szép nyereség lenne, bár csak három, vagy négyezer mását kaphatnál az én nevemre.”¹⁹ 1772 augusztusában írott levelében egyértelműen utalt rá, hogy annak nagy ára van „Törökföldön”, amelynek „szinte hal a népe a sónak nem léte miatt.”²⁰ A felvetésnek azonban nem lett folytatása, nem tudjuk, hogy az asszonynak volt-e sókereskedésből bármi jövedelme.

Barcsay Ágnes 1770-ben a láposi és a dévai, anyjától maradt részjóságok megtartásával próbálkozott, arra kérte a fiát: kérelmezze Mária Teréziánál, hogy a „portionska kezünkben ki ne vétetődjék”. Az anyai jóságok közül ekkorra már csak a sárdi maradt a kezén. A dévai szőlőhegyeken lévő szőlőit más szőlőiből maga telepíttette termővé, ezért nagyon rosszul élte volna meg annak elvesztését, különösen, ahogyan az ifjabb Bánffy Györgynek megírta „Erdélyben pedig a szőlőből vagy a legnagyobb jövedelem”.²¹

1774-ben a piski zálogjóság kiváltására próbálta rávenni fiát, mondván „... ha ki nem váltod, tudok annyit benne, hogy más Bartsai ugrik belé, osztán nehezebben lehet hozzá jutni. Talán azért nem sietsz a kiváltásával, hogy most a jövedelem nem megyen kezedben, de hiszen holtom után ugyan csak neked marad.”²²

¹⁶ Bánffy Dénes 1772. március 4-én, Kolozsvárról küldött levele Bethlen Miklóshoz. Jósika hitb. lt. No. 575.

¹⁷ Bánffy lt. No. 1188. Barcsai Ágnes 1773. március 21-én és 25-én Piskiből írott levelei. Először a Bethlen regiment felcserjét hívta, majd kolozsvári orvossal való konzultációt javasolt. A fiú március 30-án halt meg.

¹⁸ Uo. Barcsai Ágnes 1773. május 19-én, Piskiből írott levele. A juhokat Somborinétól kapta.

¹⁹ Uo. Barcsai Ágnes 1772. szeptember 23-án, Piskiből írott levele.

²⁰ Uo. Barcsai Ágnes 1772. augusztus 19-én, Piskiből írott levele. Tarpai szerint száz okája 11 Rft 30 krajcár. A sóval való kereskedést annyira a Bánffy Györggyel való közös ügynek tekintette, hogy írt ugyan a férjének gabona vásárlásáról, de a sóról nem. Arra kérte fiát, „magad se szólj semmit”.

²¹ Bánffy lt. No. 1188. Barcsai Ágnes 1770. március 4-én, Piskiből írott levele.

²² Uo. Barcsai Ágnes 1773. május 19-én, Piskiből írott levele.

Végül 1774. december 27-én, Déván jött létre a megállapodás Barcsay Ábrahám leányági örökösei és Bánffy Dénesné megbízottai (Tarpai Sámuel piski udvarbíró és Barta József) között, amely szerint 5216 Mft-ért bocsátották ki neki a Piski jószágot, a Nagylaka nevű rétséggel és allodiális szőlővel együtt.²³ Viszont a rokonok a Piskivel egybekapcsolt Petriny és Nagydenk részjóságok kiváltására egy hónap határidőt szabtak, amelyhez még újabb 4284 forint hiányzott. Barcsay Ágnes észrevétele szerint, ha fia nem segít, a két részbirtok idegenekhez, vagy a rokonok között felosztásra kerülhet „Piski pedig e nélkül semmit sem ér”.²⁴

Az asszony 1772. év őszén török kereskedőkkel és a Hunyad megyei Zeyk Andrással fennálló pénzügyi problémáiban kért fiától támogatást. Az egyik török kereskedő Barcsai Ágnes pénzén vett 1800 köböl törökbúzáat, amit hajókon szállított, de a törökbúzáat a temesvári adminisztráció Csanádnál feltartóztatta.²⁵ Az eset miatt az asszonynak személyesen kellett volna oda utaznia, ám megbetegedett, ezért kérte fia közbenjárását. Végül azonban 1773 júniusában mégis neki kellett Temesvárra utaznia, mert a szállítmányt csak személyes közbenjárására engedték tovább. Az asszony úgy látta, hogy mindez azért történhetett meg, mert a török „az uraknak jól megkente a markokat”, neki viszont még így is óriási a vesztesége, mivel a törökbúza „harmad része oda vagyon”.²⁶ Bánffy azt javasolta az anyjának, hogy a három sajkát, ami a törökbúzáat hozta, sóval kereskedő zsidó kereskedőknek ajánlja fel, az ötlet kivitelezésében viszont anyja tőle kért ismét segítséget.²⁷

A török kereskedőkkel még 1774-ben is folytatódott az ügye, ekkor írta le, hogy 3000 Rft capitalis és ezer forint költség az, amelynek visszaszerzésében számít fia támogatására. Kérését a következő ígérettel zárta: „Én is abbéli fáradságot, mint jó anya, nem hagyom hijjában.”²⁸

Zeyk Andrással is konfliktusai lettek, aki közölte vele, hogy nem engedi továbbra használnia a nála lévő jószágot, sőt, tettelegességre vetemedett. Zejkfalván az asszonynak egy nemesi származású gondviselőjét „maga kezeivel kegyetlenül megverte és elűzte a házától”. Barcsai Ágnes átküldte a fiának a contractust, amely szerint Zeyk ilyen erőszakot nem alkalmazhatott volna, s a nemes ifjúnak még 200 forintos díj megfizetését is kérte. A szép termés miatt mindenképpen

²³ A megállapodás másolata a Hunyad vármegyei birtok megszerzéséről. A Déván keltezett iratot bikfalvi Kováts Ferenc Hunyad vármegyei szolgabíró és felsőszilvási Balin Sámuel megyei hitess assessor hitelesítette. Bánffy lt. No. 1188. Egy 1774. szeptemberi levélből kiderült, hogy 2000 forintot a szebeni görög bírótól vett kölcsön. Uo. Barcsai Ágnes 1774. szeptember 8-án, Piskiből írott levele.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo. Barcsai Ágnes 1774. június 27-én, Piskiből írott levele.

²⁶ Bánffy lt. No. 1188. Barcsai Ágnes 1773. június 12-én, Piskiből írott levele.

²⁷ Uo. Barcsai Ágnes 1773. június 17-én, Piskiből írott levele. Az asszony egy Benedek Máté nevű cancellista kifizetéséhez is fiától kért segítséget.

²⁸ Uo. Barcsai Ágnes 1774. május 26-án, Piskiből írott levele.

ragaszkodott a szőlőbirtokhoz, amelyen conventios vincellért is tartott.²⁹ Néhány hónap múlva azonban már belátta, hogy gazdasági előnyei ellenére mégis le kell mondania az árendáról, mert Zeyk András azokat a cselédeket fenyegeti, akik a birtokon laknak.³⁰

A HÁZASSÁG MEGKÖTÉSE UTÁN A NŐK SZEREPE, KAPCSOLATTEREMTŐ FELADATAI

A 16–18. század hagyományos viszonyai között a nőknek már a házastársak kiválasztásában sajátos szerep jutott. Tudjuk, hogy több esetben ők ajánlották, javasolták a feleségük elhunytá után egyedül maradt özvegyeknek az új feleségnek való lányokat, vagy fiatal özvegyeket, de különösen a kolostorokba küldött apácák, – akik bőségesen rendelkeztek adatokkal a főúri családok lányairól, azok hozományáról, szándékairól – több társat kereső rokont segítettek hozzá hasznos információkhoz. Csáky István lányai közül négyen lettek apácák, közülük ketten is a pozsonyi klarisszákhöz kerültek, s a családtörténet említésre méltónak tartotta közreműködésüket a házassági ajánlatokban.³¹ De I. Rákóczi György felesége, Lorántffy Zsuzsanna sem csak idősebb fia, a későbbi II. Rákóczi György számára választott tudatosan feleséget Báthory Zsófia személyében, hanem komoly szerepet játszott Bornemissza Anna és Apafi Mihály házasságkötésében (1653) is.³²

Az információk elsősorban a kiválasztott vonzó személyiségére, előnyös vagy vagyoni szempontból kedvező tulajdonságaira alapozódtak, de természetesen a számításba vehető családi kapcsolatok lehetőségeire, a várható birtokviszony-változásokra, s a jelenlegi vagy várható politikai és rokoni ismeretségi körre is vonatkoztak.

A döntést azonban a házasulandó férfi, vagy családja hozta meg, érdekeinek megfelelően. A házasság létrejöttében természetesen a másik fél, a birtoka vagy befolyása miatt kíváncsú leány, vagy fiatalasszony családja, avagy az özvegyasszony maga is fontos döntést vállalt. Jó példa erre a férjét fiatalon elveszített, kétgyermekes Zrínyi Ilona esete, akit anyósa, Báthory Zsófia óva intett a Rákó-

²⁹ Uo. Barcsai Ágnes 1773. június 29-én, Piskiből írott levele.

³⁰ Uo. Barcsai Ágnes 1773. augusztus 5-én, Piskiből írott levele.

³¹ Horn Ildikó: Csáky Anna Franciska és a pozsonyi klarisszák. = *Aetas*, XII. 1992. 3. sz. 28–42. 36.

³² Várkonyi Gábor: A katolikus menyasszony, Báthory Zsófia és II. Rákóczi György szerelméről. In: Tamás Edit (szerk.): *Erdély és Patak fejedelemasszonya. Lorántffy Zsuzsanna I–II.* Sárospatak, 2000. 79–92., valamint R. Várkonyi Ágnes: „Felemeljük szeméinket az nagy hegyekre” (Amit megőrzött, és amit tovább-adott). In: Uo. 36.

czy birtokokra általa igen veszélyesnek ítélt Thököly Imrével tervezett házasságtól, ám ez az aggodás mégsem akadályozta meg a két fiatal 1682. évi egybekelését.

A jól megkötött házasságból természetesen sok minden következett. Azonban már azt is alapvetően befolyásolhatta a házasulandó saját családjának állapota, neme, hogy mit tekintettek „jó házasságnak”. Mindenképpen előnyt (birtoktöbblet, kapcsolati háló, segítő partner stb.) kellett annak hoznia a fiatal s vele a kibocsátó családjá életében.

A nők számára a házasság nyitást jelenthetett a világra, amely valamiféle új tudás megszerzésének lehetőségét is rejtette. Ugyanakkor a férjezett nőnek alkalmazkodnia kellett új családjához, ami önmagában véve is összetett feladat, de sokaknak ennél jóval többről volt szó, hiszen feleségként komoly, bonyolult szerepek betöltésére kellett vállalkozniuk. Több esetben a férj munkájához kötődően látott a hölgy világot, s az új benyomások, a másféle életmód, a változó elvárások természetesen hatottak a nőkre, akiknek a férj kapcsolatainak ápolásában is feladatuk lett, amelynek egyik fontos tere a vendéglátás alkalmainak megszervezése volt.

1791-ben Bethlen Rozália szerepvállalását értékelte nagyra az anyja, Csáky Kata grófnő, a lányához írott levelében, aki szerint jó időtöltés volt, amikor „egy vármegye szép legényét tractálhattad”.³³

A Jósika-Csáky házaspár kolozsvári palotája átépítésekor is figyelembe vette a férj reprezentációs igényeit. Az első emeleten két nappalit (vörös és sárga szoba) valamint egy nagy ebédlőt építettek, amely utóbbiban 37 vendég fogadására alkalmas asztalokat és székeket helyeztek el.³⁴ A vendéglátáshoz szükséges evőeszközök vásárlását folyamatosan tapasztalhatjuk a levelezés híradásaiból. 1814-ben Jósika János bécsi útja alkalmával is erről írt feleségének, Csáky Rozáliának: kérésének megfelelően firhangot vásárolt, valamint „... ezüstöt nem vettem egyebet, tsak 12 pár ezüst kést és kalánt, mert arra szükségünk van többre és két tehénhús levesnek való csészét, mert az csak kettő van...”³⁵

A szülők és testvérek, a közvetlen rokonság érdekei a házasságkötések után is komoly feladatokat adtak a fiataloknak, családjuk továbbra is sok esetben irányította vagy éppen korlátozta, de mindenképpen befolyásolta a lehetséges kapcsolatokat. A felnőtt – gyakran nős – férfiak sorsára, családjukra erősen hatott apáik, de még inkább anyáik sorsa, hiszen a mellőzött, vagy özvegyen maradt anyák gyakran adtak feladatokat, megbízásokat fiaiknak, s várták el, hogy feleségükön és gyermekeiken kívül róluk is, mint családjukról gondoskodjanak.

Bánffy Dénes felesége, *Barcsai* Ágnes és anyósa, *Barcsai* Gergelyné, *Nalácz* Sára (1670–1761) egyaránt különleges feladatokat kaptak a bécsi udvarban for-

³³ Jósika hitb. lt. No. 662. Csáky Kata 1791. november 24-én, Almásról küldött levele Kolozsvárra.

³⁴ Zay Éva: Főúri otthonok a 19. századi Kolozsváron. = *Erdélyi Múzeum*, 2015. 1. sz. (77) 193.

³⁵ Jósika hitb. lt. No. 415. Jósika János levele Bécsből 1814. augusztus 11-én.

gó, a bonchidai kastélyépítésben komoly szerepet vállaló főúr mellett. Bánffy kénytelen volt adósságai miatt megállapodást kötni özvegy anyósával arról, hogy az kezeli birtokait, de éves járadékot kap tőle. Bartha Zoltán, aki lányának, Ágnesnek katolikus vallásra kényszerítéséről nemrég tanulmányt publikált, nem közölte a szerződés adatait, csak azt, hogy 1761 után Bánffy felesége, Barcsai Ágnes vette át a feladatot, ám az adósságok és a zálogosítások nem csökkentek, hanem tovább nőttek.

Bíró József kutatásaiból közismert, hogy Bonchidát Bánffy főlovászmester tette kiemelkedő barokk központtá. A lovarda, a mellette 32 lóra tervezett istálló, a gazdag kastély építése 1748 és 1756 közé tehető. A lovarda tetején már olvasható az 1748-as évszám, s 1751 és 1756 közötti időszakról maradtak fenn az építéstről tanúskodó elszámolások.³⁶ A kastélyhoz, amelynek megmaradt berendezési tárgyai Bíró szerint szintén ekkor kerültek helyükre, egy négyszáz holdas park, „francia kert,” és vadaspark is kapcsolódott.³⁷

A feleségnek, Barcsai Ágnesnek a fiához, Bánffy Györgyhez küldött levelei részint azt mutatják, hogy fiai (György és Dénes) bécsi neveltetése, tartózkodása idején milyen gondosan látta el őket pénzzel, jó tanáccsal. A későbbi évek levelei viszont inkább arra utalnak, milyen tanácsokat és együttműködést várt el tőlük, különösen az idősebbiktől ügyei intézésében.³⁸

A levéltár 1760. augusztus 28-i keltezéssel megőrizte Naláczi Sára levelét is, amelyben a későbbi gubernátor nagyanyja Bonchidáról még öccsének, Dénesnek kolozsvári tanulmányairól írt, megjegyezve „ha Isten életemet megtartja, remélem, a jövő esztendőn öfelségétől engedelmet nyerhetek, s akkor együtt bennetek gyönyörködhetem, s úgy lehet, veled együtt az öcsédet is felküldöm” (Bécsbe).³⁹ A reménységben azonban csalatkozni kellett, amit Barcsai Ágnes, az édesanya a következőképpen közölt fiával: „Mély megilletődésemmel és nagy szívem fájdalmával kellek meg sirhatatlan károdát, mellyet igen jó Nagy Asszony Anyádnak halálában vallottál, megírom, ki is éretted s testvéreidért tett sok nyughatatlanságai után, octóbernek 19-dik napján, maga kolozsvári házánál, buzgó nyugodalmat nyere magának, nekünk pedig elfelejthetetlen keserűséget és siralmas gyászt hagyta maga után.” Majd hozzátette határozott elvárását is: „... tölled megkívánom, hogy ha szintén az oda fel való szokással ellenkeznék is, legalább addig, míg illy jó Anyád a föld színén lészen, gyászba öltözni és jární el ne mullassad.”⁴⁰ Mivel a fiú kellő szomorúságot mutatott, anyja azt is elárulta neki,

³⁶ Bíró József: *A bonchidai Bánffy-kastély*. Erdélyi Tudományos Füzetek 75. Cluj, 1935. 26. Bárdosi György perceptor elszámolásai a Bánffy levéltárban.

³⁷ Uo. 35.

³⁸ Bánffy lt. No. 1188. Barcsai Ágnes levelei

³⁹ Bánffy lt. No. 1188. Bánffy Dénest beteges gyermeknek írta le, „most is huruttya vagon, az himlő után még az egészsége helyre nem állott”.

⁴⁰ Uo. Barcsai Ágnes 1760. november 3-án, Piskiből írott levele Bánffy Györgynek.

hogy halála előtt a nagymama, amikor belátta, hogy szeretett unokájával személyesen már nem tud találkozni, „képedet is nagy kívánsággal óhajtotta látni”. Tudatta fiával, hogy a díszes temetési szertartást tavaszra halasztják, amire viszont feltétlenül elvárják lejövetelét. A kérés nyomatékosítására a kért 76 arany elküldéséről szóló híradás is ott szerepelt a rövid levélkében.⁴¹

A „szerető anya,” Barcsai Ágnes más esetben is oktatta fiát a szokások betartására, az önfegyelemre. 1761. újév után azért róttá meg, mert elfelejtette elküldeni anyjának az újévi jókívánságokat, ezért meg is kapta viszonzásul a fejmosás mellé a felszólítást: „egészségedről és előforduló szükségégeidről ... tudósíts, megkívánom.”⁴² Amikor viszont fia az év júliusában – a költségeire hivatkozva – sürgette levelében anyját, megkapta ugyan a 48 aranyat, de azzal a megjegyzéssel: „Előbb, hogy nem küldöttem, nem valami reád való nehézségem okozta, hanem cselekedtem azért, hogy tanulj magad is szűkebben költeni, ... magad is házamnak terhet érezd és költségeidet ahhoz alkalmaztasd.”⁴³ A fiú azonban ezt a tanácsot nyilván nem volt képes betartani, hiszen a hozzá írott további levelek is 100–100 arany küldéséről szólnak, annak említése mellett, hogy a kért összegek előteremtése már megszorítást okoz az anyjának.⁴⁴ 1763. őszétől a költségek tovább nőttek, mert már a kisebbik fiú, Dénes is Bécsben tanult, de Barcsai Ágnes a birtokok jövedelmének terhére már abban az évben 260 aranyat küldött a fiának.⁴⁵ 1765. tavaszán az asszony annyira megharagudott az akkor már kilencedik éve Bécsben tartózkodó György fiára, amiért az három levelére sem válaszolt, hogy elhatározta, nem is akar neki többé írni. Végül azonban mégis inkább jól összeszidta fiát, de sorsának ismertetésével maga adott felmentést, magyarázatot is viselkedésére, amikor azt írta neki: „... gyermek korodban vittek ki mellőlem, mivel minden anyádhoz való indulatod meghidegedett ... éjjel napot együvé tettem, hogy titeket jó rendben hagyhasalak, melyért én egyebet nem várok tőletek, hanem csak hozzám való hűségeteket...”⁴⁶ Az asszony bizonyára maga is érezte, hogy az ifjú Bánffy Györgyöt Bécsben egészen más hatások érik, mint ha Erdélyben maradt volna. Fia karrierje érdekében neki, az otthon maradt anyjának, s mindennapi problémákkal küzdő feleségnek, inkább megértést kellett tanúsítania, ha a fiatalember életpályának sikeréből majdan valami előnyt kívánt élvezni.

⁴¹ Uo. Barcsai Ágnes 1760. november 19-én, Piskiből írott levele Bánffy Györgynek.

⁴² Uo. Barcsai Ágnes 1761. január 4-én, Piskiből írott levele Bánffy Györgynek. Későbbi levelében már havonta egy levél megírását várja el. Barcsai Ágnes 1761. szeptember 28-án, Piskiből írott levele

⁴³ Uo. Barcsai Ágnes 1760. július 25-én, Piskiből írott levele Bánffy Györgynek.

⁴⁴ Uo. Barcsai Ágnes 1762. október 18-én, Piskiből írott levele

⁴⁵ Bánffy lt. No. 1188. Barcsai Ágnes 1763. szeptember 14-én, Piskiből írott levele. Dénesnek Kolozsváron csináltatott az anyja „téli köntöst”, s ehhez kért minta posztóanyagot és leírást az elvárt öltözetéről.

⁴⁶ Uo. Barcsai Ágnes 1765. április 11-én, Boncidáról írott levele.

1766-ra a családban anya és fia konfliktusánál jelentősebb problémák mutatkoztak. A Bánffy–Barcsai házaspár a birtokok felett kapott össze, mert a férj, Bánffy Dénes, miután az anyja és a felesége révén visszaszerezte „idegen kézre jutott jószágai”-t, most ismét aestimáltani akarta azokat. Barcsai Ágnes saját tapasztalatokon alapuló véleménye szerint azért, mert „Jól esnék maga részéről, mert még egyszer reménysége volna, hogy egy darabig élhetne költsön pénzen utána, s így osztán még egyszer vennének meg újra, bizonyos lévén abban, hogy nem sok idő múlva elpazarolná azt is.”⁴⁷ Az asszony főleg azt sérelmezte, hogy férje nem saját szerzeményéről, hanem „eleitől maradott” birtokokról akart dönteni, amelyeknek szerinte visszaváltási kényszer nélkül kellene az utódokhoz jutniuk. Igaz, férje Bonchidát, Gyalut és Csanádot megtartaná, amelyek szerinte is „legjobb részei a jószágnak”. A konfliktus annyira elfajult, hogy Bánffy Dénes már a Gubernium előtt mocskolódott, ahogyan az asszony írta „olyanokkal vagdalkozván ..., akiben nem vagyok vétkes”.⁴⁸ Az év októberében kilátástalan helyzetében az asszony már arra kérte a fiát, hogy „esedezzel különösen őfelsége előtt, ne bízzad másokra magadat,” mivel az anyja gyalui és szilvási birtokát veszély fenyegeti, s mivel az apjuk nem hajlandó a nála lévő „leveleket” feleségének kiadni.⁴⁹

Anyja leveleiben az öröklés során a fiúkat érintő birtok megtartására, jövedelmeinek gyarapítására vonatkozó érdek később, Bánffy György erdélyi tartózkodása idején is a segítségnyújtás érveként szerepelt. Az asszony 1772-ben pl. a Barcsai rokonság (leányág) erőszakos birtokfoglalása miatt az erdélyi gubernátorhoz fordult,⁵⁰ aki felfelé mutogatott, ha kap engedélyt „onnét felyül, el igazíttya dolgunkat ország törvénye szerint,” vagyis mégis csak szükséges Bánffy György személyes közbenjárása „magad hasznára is” – ahogyan anyja írta.⁵¹

Ellentétes példát szolgáltat a Bethlen-Csáky házaspár kapcsolatépítése. Nem gyakori eset, de tanulságos, hogy Bethlen Miklós az okos és hatékony kapcsolatokat kiépíteni tudó feleségét, Csáky Katát kérte 1769-ben arra, hogy használja ki a bécsi udvarban kialakult kapcsolatait a család érdekében.⁵² Egyrészt a csá-

⁴⁷ Uo. Barcsai Ágnes 1766. március 25-én, Piskiből írott levele.

⁴⁸ Uo. Barcsai Ágnes 1766. június 10-én, Piskiből írott levele.

⁴⁹ Uo. A kapott haladéket Szent Márton napig igen kevésnek tartotta. Barcsai Ágnes 1766. október 8-án, Piskiből írott levele. 600 magyar forintot Teleki Sámuel vitt Bécsbe, a két fiúnak.

⁵⁰ Erdély kormányzója ekkor Heinrich Joseph Johann von Auersperg (1771–1773) volt.

⁵¹ Uo. Barcsai Ágnes 1772. június 22-én, Piskiből írott levele. A folyamat még 1773-ban is tartott, amikor hasonló érveléssel buzdította fiát „az leányaktul elfoglalt jószágunknak visszaszerzésébe is iparkodjál, még eddig ugyan szolgálatba nem hajtották a jobbágyokat.” Barcsai Ágnes 1773. január 10-én, Piskiből írott levele.

⁵² Csáky Kata, majd leánya, Bethlen Rozália, s unokája, Csáky Rozália (1813) is különleges címet kapott: a császárnő csillagkeresztes dámája lett. Jósika hitb. lt. No. 408. Elődeik közül pl. Bercsényi felesége, Csáky Krisztina is a Lipót felesége udvarhölgyei, az ún. „csillagkeresztes udvari palotahölgyek” közé tartozott. A rend védnökasszonya általában a császárné volt, jelvé-

szárvárosban német kertész felfogadását várta el tőle, mondván „Kertész nélkül ki ne jűjj, minden költséget megfizetek reája,”⁵³ másrészt a legfelső körökben kellett eljárania. Azt kívánta feleségétől, hogy szerezzen számára a bécsi udvarban erdélyi pozíciót, hiszen már 19 éve szolgálja „őfelségét,” ráadásul „catholicus familiából” való. Valószínűleg igen jól ismerte az asszony birtokéhségét, mert cserébe birtokokat ígért neki, mondván: „Árokalját Neked s Rosalinak testálmom, csak jól forgasd odafel magadat.”⁵⁴

A kincstartói pozíció 1769-től végül az övé lett, egészen addig, míg a társuralkodó József erdélyi látogatásán nem tapasztalta meg személyesen, hogy Bethlen Miklós mennyire alkalmatlan a tisztség betöltésére, s személyesen javasolta leváltását.⁵⁵

A lányok, menyek gyakran kaptak személyes feladatokat. Az utazások kapcsán felmerülő híradás igénye, a család ügyeiben való eljárás, az anyának, anyósnak szükséges vásárlások a segítségadás kérése a házas asszonyoknak, özvegyeknek írott levelekben is vissza-visszatérő elem volt. Csáky Kata grófnő például kifejezetten megróttá felnőtt lányát, a Bécsben időző Bethlen Rozáliát, mivel a hozzá érkezett hírek alapján idejét nem a családi birtokügyek intézésével, hanem szórakozással töltötte. 1785. október 30-án azt írta neki Almásról, hogy „Ottan pedig csak sarkalj, mivel magad nemcsak Bécs látni mentél...”⁵⁶

A Csákyak másik rokon családjában, a Jósikáknál hasonlóan meg lehetett figyelni a gondoskodást és segítségnyújtás igényét. Jósika Antal felesége, Teleki Mária Jozefa 1803-ban veszítette el férjét. Természetes, hogy fiával, Jósika Jánossal ezt követően igen sok, a birtok igazgatásával kapcsolatos levelet váltott, de egyértelmű, hogy ezekben viszont már az anya kért és kapott támogatást a fiától. Csáky Rozália, a fiatal feleség is kivette a részét a kapcsolattartásból, időnként az igen elfoglalt férje helyett, illetve az anyósa igényei szerint az elvárt vásárlások, megbízatások magára vállalásával.⁵⁷

nyét, egy kék zománcos, korona nélküli fekete császári sassal díszített aranykeresztet, a szív fölött viselték. A 18. században az erdélyi ág több nőtagja is megkapta a csillagkeresztos dáma címet. Papp K., 2011. 70. Míg azonban Csáky Kata két férje után a családi birtok viszszerzése érdekében kifejezetten figyelte az udvari szándékokat, lányának, Bethlen Rozáliának az udvar elvárása a Bécshez kapcsolódó társasági emelkedés fokmérője volt, unokájának, Csáky Rozáliának hosszú évekbe került, hogy beleélje magát a kitüntető címbe, s kedvezően használja azt fel törekvéseinek támogatására. Részletesen lásd: Papp Klára: Erdélyi arisztokráta hölgyek és a közügyek. = *Új Nézőpont*, 2017. 3. sz. 5–19. (továbbiakban Papp K., 2017.)

⁵³ Bethlen Miklós levele Csáky Katának Szebenből, 1769. június 7-én. Jósika hitb. lt. No. 661. 43.

⁵⁴ Jósika hitb. lt. No. 661. 41–42.

⁵⁵ Bethlen Miklóst József társuralkodó javaslata alapján fosztották meg a kincstartói feladatokról. Papp K., 2011. 164.

⁵⁶ Csáky Kata levele Bethlen Rozáliának Jósika hitb. lt. No. 662. 95–96.

⁵⁷ Papp K., 2014.

AZ ARISZTOKRATA NŐK SZEREPE A FELEKEZETVÁLTÁSOKBAN

Erdélyben a 17. századi fejedelmek reformátusokat támogató, s az evangélikusok mellett az unitáriusokat is elfogadó politikája után a század végétől, de mindenképpen a 18. századtól figyelhető meg jelentősebb mértékben a rekatolizáció. A házasságok a meghatározó birtokos családokban is felekezeti sokszínűséget eredményeztek, amely a vallási konfliktusok sokasodásához vezetett.

A nők szerepe az erdélyi felekezetváltásokban nem egy irányú. Bethlen Gábor és Bethlen Miklós pl. 1752 körül lettek konvertiták, holott édesanyjuk, Bánffy Klára református volt, s a fiúkat a Marosvásárhelyi Református Kollégiumban nevelték. Mindkét férfi felesége katolikus volt (Khevenhüller Mária Jozeffa illetve Csáky Katalin, mindketten grófnők), de anyjuk megtartotta vallását és Bethlen Gábornak pl. alaposan és hosszasan kellett magyarázkodnia, hogy áttéréseivel valóban hitbéli döntést hozott.⁵⁸ Bethlen Miklós katolizálását bátyja mellett felesége is elősegítette.

A 18. század második felétől az erdélyi tekintélyes családok nőtagjainak jelentős része ragaszkodott református elődeik hagyományaihoz, a korábban (a 17. század végén, vagy a 18. század első felében) rekatolizált családok nőtagjai azonban személyes kapcsolataikat erősebben kötötték a bécsi udvarhoz, s onnan vették át a katolikus vallásosság mintáit is.

Amikor 1767-ben erőszakos lépésre került sor Bánffy Dénes lányának, Ágnesnek (1754–1831) tervezett református házassága ügyében, az apa mellett Bethlen Miklós családjának is komoly szerepe volt a tragikus akcióban. Bár Bánffy Dénes és felesége, Barcsai Ágnes olyan megállapodást kötött egymással, hogy lányuk református nevelést kaphat, az anya által Teleki Sámuellel tervezett házasságot azonban az udvar hallgatólagos támogatásával, a lány elrablása és erőszakos rekatolizálása által megakadályozták. Csáky Kata mellett első házasságából született, már felnőtt lánya, Bornemissza Annamária és a katolikus Haller Gábor felesége is jelen volt a 12 éves kislány elrablásánál. Bánffy Ágnest előbb Bethlen küllővári kastélyába vittek, majd Kolozsvárra, s végül Bécsbe került. 1768-ban térítették meg, megakadályozva ezzel Bánffy Dénes református feleségének eredeti szándékát.⁵⁹

A „kisasszony” küllővári tartózkodásával járó félelmeiről maga Csáky Kata is írt az apának, Bánffy Dénesnek. Barcsai Ágnes ugyanis az erőszakos lépés után udvarbíróját bízta meg a tájékozódással. „az Grófné azzal a móddal ide kül-

⁵⁸ Bartha Zoltán: Bethlen Gábor hitehagyása. = *Erdélyi Krónika*, 2017. 3. sz. on-line <https://erdelyikronika.net/2017/03/bethlen-gabor-hitehagyasa/>

⁵⁹ Bartha Zoltán szerint Barcsai Ágnes Teleki Sámuellel hiába utazott még azon az éjjelen Bécsbe, nem tudtak a kislány védelmére kelni. Bartha Zoltán: Reformátusból katolikus. Bethlen Miklós vallási dilemmái. = *Erdélyi Krónika*, 2017. 4. <https://erdelyikronika.net/2017/04/reformatusbol-katolikus-bethlen-miklos-vallasi-dillemai/>

dette, hogy el ne mennyen addig, míg a kis asszonyt meg nem láttya, mivel az Grófné nem hiszi, hogy életben legyen...”⁶⁰ Csáky Kata azt nem engedte, hogy Mátyus udvarbíró beszéljen is a kislánnyal, s a biztonság kedvéért egy Budai nevű kapitányt is ott marasztott, mert attól félt, hogy az anya személyesen jöhet el támogatóival a gyermekéért. Ugyanakkor azt kérte Bánffy Dénestől, hogy „Én azt az kis asszonyt lelkemből látom, de csak jó lenne, ha a M.[éltóságos] Gubernátorné reá venné magát, hogy magával bé vinné [Kolozsvárra] az apáczákhoz, míg fel nem indulhatnak véle, ezt én mentől hamarabb kívánom.” A levél végi utóiratból az is kiderül, hogy gyermeklány tisztában volt helyzetével, amikor azt kérte vendéglátójától, hogy „vasárnap templomába mehessen”, de éppen a kérés, az udvarbíró levélben le nem írt fenyegetései, Bánffy feleségének lehetséges fellépése vezette Csáky Katát arra, hogy támogatásának korlátaira figyelmeztesse Bánffy Dénest, aki ezt követően meg is tette lépéseit.

Bánffy Dénes 1755-ben katolizált, a Bethlen fiúkkal csaknem egy időben. Felesége és anyósa viszont megőrizte református vallását. Az 1760-as években Bánffy már komoly tisztségeket viselt, 1763-tól Doboka, 1770-től Kolozs vármegye főispánja volt.⁶¹ A házaspár konfliktusai azért alakultak ki, mert a feleség nem volt hajlandó a jövedelem felét átadni férjének, csupán a korábbi megállapodásnak megfelelően 2000 forint évjáradékot biztosított számára. Mindketten az udvarhoz fordultak, ahol előbb a feleség kapott elégtételt. 1765-ben az asszony végrendeletet készített, amiből férjét kizárta, s megállapodott Teleki Sámuellel arról, hogy az leányát, Bánffy Ágnest veszi feleségül, amit 1766-ban Teleki az udvarral is elismertetett.⁶² A két probléma tehát összekapcsolódott, az anyagi függőség és a felekezeti meghatározottság. Amint azonban tudjuk, Bánffy Dénes revansot vett a sérelmekért, hiszen leányát végül az uralkodónő támogatásával katolikussá tette, házasságkötését pedig az anya szándékai ellenére megakadályozta, s feleségének csak a saját zálogbirtokán adott gazdálkodási lehetőségeket.⁶³

⁶⁰ Bánffy cs. lt. No. 1224. Almás, Gorbó, Küküllővár, missilisek, Küküllővár, dátum nélkül. A levél Bánffy Györgynek az iratai között maradt fenn, de a hozzá írott levelektől eltérően, ahol Csáky Kata mindig gubernátornak szólítja, itt a megszólítás csak „Méltóságos Gróf Úr, méltóságos jó Uram”, amely az 1770-es években írott levelek sajátja. Bánffy Dénes személyét erősíti a levél bekezdő mondata is, amely utal arra, hogy az apa is kísérte lányát Küküllővárra: „Excellentiád tetszése az vala elmenetelkor, hogy ha valami szükséges okom lesz, Excellentiádnak levelemmel alkalmatlankodjam...”

⁶¹ Bartha Zoltán: Felekezetváltás az erdélyi nemesség körében a 18. század folyamán. Bánffy Ágnes esete. In: *Non videri, sed esse. Tanulmányok a 60 éves Buzogány Dezső tiszteletére. Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek*, 22. A kötetet lektorálta és szerkesztette: Kolombán Vilmos József, Kolozsvár, 2017. 136.

⁶² Uo. 137.

⁶³ Bánffy Ágnest 1768-ban, Bécsben térítették katolikus hitre, s később Eszterházy János főkirályszéki tanácsoshoz ment feleségül. Teleki 1769-ben Bethlen Zsuzsannát vette el. Deé Nagy Anikó: A könyvtáralapító Teleki Sámuel. Kolozsvár, 1997. 43–45., valamint Papp K., 2011. 161–162.

Csáky Kata bizonyára katolikussága okán közeledett Bánffy Déneshez, aki nemcsak az éppen esedékes farsangi mulatságokra hívta fel figyelmét, de családja belső bajait, így Dénes fia elvesztése miatt érzett bánatát, terveit is megosztotta levelezőtársával, aki pedig Rozália lányának magánügyeit, majd a vele kapcsolatos házassági tervét is véleményeztette Bánffyval.⁶⁴ A grófnő munkássága is a katolikus imádságok írásában teljesedett ki, s egyértelmű támogatója volt férjének a katolikus egyház gyarapításában (templomépítések támogatása Kolozsváron és a saját birtokokon stb.) Miközben azonban ő és családja az erőszakosságoktól sem riadt vissza, lánya, Bethlen Rozália második házasságát már a református Vass Sámuellel kötötte, s anyja ellenében rugalmasságot tanúsított a vallási kérdésekben.

A felekezeti küzdelmekben tanúsított szerepvállalás ugyanakkor hozzájárult az önállóság megerősödésében. Csáky Kata egyházi személyiségekkel levelezett, többen fordultak hozzá segítségért, adományért, engedményekért, valamint imádságainak kiadatása érdekében az erdélyi püspököktől is támogatást kapott. Özevgysege idején a családi birtok irányításában minőségi változások voltak megfigyelhetők, s erre az időszakra estek jelentős jótékonyági lépései is.⁶⁵

AZ ARISZTOKRATA NŐK SZEREPE A KÖZÉLETBEN

A 18. századi erdélyi arisztokrata asszonyok számára kellő mintát szolgáltattak a 16–17. századi fejedelmek feleségei, akik közül Izabella királyné, Báthory Zsigmond felesége Mária Krisztierna, majd a nagy református fejedelmek asszonyai: Károlyi Zsuzsanna, Brandenburgi Katalin fejedelemasszonyként, Lorántffy Zsuzsanna és Bornemissza Anna mindenképpen kiemelendők. De katolikus szerepvállalóként Báthory Zsófia és a választott fejedelem, I. Rákóczi Ferenc felesége, Zrínyi Ilona is említésre méltóak.⁶⁶ Valamennyien megfelelően alkalmazkodtak férjük családjának elvárásaihoz, kellően ki tudták használni a

⁶⁴ Bánffy Dénes 1776-ban a kolozsvári farsangról hiányolta a grófnőt és családját „... izenem, hogy bár itt tölténék a farsángot, mert itt van ám az özvegyasszonyok s kisasszonyok kelemettye, ahol sok uraság s úrfiság rakással vagyon...” Jósika hitb. lt. No. 661. A levelezés nagyobb része „Minden öröömöm elegyes volt bánattal” Csáky Kata levelezése. Összeállította, a szöveget gondozta és a bevezető tanulmányt írta: Papp Klára, Az Erdély-történeti Alapítvány és a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének kiadása, Debrecen, 2006. 408.

⁶⁵ Papp K., 2011. valamint Papp K., 2008. 397–415.

⁶⁶ Papp Klára: Az erdélyi fejedelmi udvar. In. *Történeti Tanulmányok XI.* (Szerk. Takács Péter) Debrecen, 2003. 57–79., Oborni Teréz: *Erdély fejedelmei.* Pécs, 2002., Péter Katalin: Lorántffy Zsuzsanna. In. Tamás Edit (szerk.): *Lorántffy Zsuzsanna album.* Sárospatak, 2000. 9–67., Balogh Judit: Fejedelemasszony szerepek a 17. századi Erdélyben. In. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica Tomus XIX,* Fasc. 1 (2015), pp. 309–322.

kínálkozó lehetőségeket saját képességeik megmutatásához, s hosszabb távra szóló példát adtak kortársaik és az utókor számára.

Ahogy katolikus felekezeti kérdésekben a bécsi udvar adta a mintát, úgy a katolikus arisztokrata nők más kapcsolatteremtéseikben is az udvari szokásokat követték, s onnan vártak, s többnyire kaptak is törekvéseikhez segítséget.

Az arisztokrata nők – a vizsgált időszakban már egyértelműen – férjük oldalán lehettek részesei a társasági életnek, kaphattak szerepet a reprezentációban, juthattak bennfentes információkhoz. Figyelemre méltó azonban, hogy míg tájékozódásukat a 18. század folyamán jobbra személyes tapasztalataikra, vagy levelezésükre alapozták, a 19. század első felében egyre nyitottabbakká váltak a világra, s egyértelmű támogatói lettek a hírlapirodalomnak. A Jósika családban német lapokat és magyar lapokat egyaránt olvastak, 1831-ben legalábbis a család fő, Jósika János Gorbóra küldte ki azokat a feleségének, Csáky Rozáliának. Tudunk róla, hogy rokonságuk nőtagjai (közük tartozott gróf Kendeffi Ádám felesége, Bethlen Anna grófné, gróf Bethlen János felesége, Beldi Rozália grófné, de Csáky József felesége, Rhédey Terézia, s Csáky Rozália két lánya is: Antónia, Bornemissza János báróné és Josepha, Petrichevich Horváth Jánosné is) előfizetést is vállaltak.⁶⁷

Erdélyben a saját birtok határán túlmutató, önálló lépésre legfeljebb a jótékonykodásban, az egyházi építmények, iskolák, kórházak támogatásában lehetett jutni. Erre a 18. században már számtalan példát találunk, szinte minden felekezet tagjaként.

Daniel Polixena (1720–1755) Wesselényi István özvegyeként nemcsak hat gyermeket nevelt, hanem képzettsége (latinból és németből magyarra fordított teológiai munkákat, prédikációkat) és műveltsége révén is kitűnt kortársai közül.⁶⁸

A református *Bethlen Kata* (1700–1759) maga is adott ki imádságoskönyvet (1759), s nemcsak külföldi tanulmányokat, könyvkiadásokat támogatott, hanem maga is sokat vásárolt és olvasott, s ahogyan azt Bod Péter 1762-ben írott versében olvashatjuk,⁶⁹ támogatója könyvtárát a nagyenyedi kollégiumra hagyta:

„...*Nagy Bibliotékát e végre állata,
Ez az áldott Aszszony a Grof Bethlen Kata,
Jó magyar könyveket valahol kaphata,
Nagy áron magának mindjárt fel-váltata.*

⁶⁷ A Regélő 1833. évi előfizetői között. Papp K., 2017.

⁶⁸ Bod Péter: *Tiszta fényes drága bibor* [...], Kolozsvár, Páldi István, 1762. Közli Szigeti Jenő: Protestáns erdélyi nagyasszonyok vallásossága a 18. században In. *A nők a régi magyarországi vallásosság*. Szerk. Bajáki Rita és Báthory Orsolya, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Bp., 2015. <http://real.mtak.hu/33020/1/A%20n%C5%91k%20%C3%A9s%20a%20r%C3%A9gi%20magyarors%C3%A1gi.pdf> 330–331.

⁶⁹ Uo. 328–329.

*A jó könyvek számát maga is bővíté,
Egy könyörgéssel azt megékesíté,
Szükségei szerint azt maga készíté,
Ki-is nyomtatá s Istent ditsöité.*

*Nádudvari Péter tudos, betses könyvét,
Kereszturi Pálnak Egyenes ösvényét,
Udvari papjának Leksikon s más könyvét,
Világra botsátá; nem kiméllé pénzét.*

*Könyveit egy formán mind bé is köttette,
Nevét A. B. K. ával sarkára jedzette,
Hévízi Palotán poltzra helyhezette,
Elméjét azokban úgy gyönyörködtette.*

*Ritkaságot látni ha ki kívánt talált,
Élnek a tudosok; itt nem látnak halált,
Éltek azoknak-is elevenségre vált,
Kik el nyomúltak volt; áldás azért rá szált.*

*Gondja vót arra is, hogy együtt légyenek,
Hólta után osztán elne széledjenek,
Bizonyáságot rólla mindenkor tégyenek,
Meg tartani tetszik valamig Istennek.*

*Azért az Enyedi Könyves Házba tette,
Maga életében oda bé vitette,
Jó téteményeit ezzel bővítette,
E nagy Oskolához megöregítette. ...”*

Wesselényi Kata bárónő (1735–1788) szintén korán megözvegyült, s maga vezette birtokát. Végrendeletében unokahúgának, Bethlen Zsuzsannának adományozta vásárhelyi házát, amelyhez annak férje, Teleki Sámuel építette hozzá a könyvesházat (1799–1802), így az épület a későbbi Teleki Téka egyik szárnya lett, ahol könyvgyűjteményét is elhelyezték.⁷⁰

Csáky Kata grófnő, aki maga is imádságok és imádságos könyv szerzője volt, a kolozsvári katolikus iskolának (1779) két árva gyermek oktatására, a szebeni Orsolya apácakolostornak „egy kisasszony támogatására” tett alapítványt (1781), de a kolozsvári minorita templom építését is támogatta (1776).⁷¹

⁷⁰ Deé Nagy Anikó: *Könyvgyűjtő asszonyok a XVIII. században*. <https://mek.oszk.hu/03100/03148/html/bethlen13.htm>, valamint Uő: *Báró hadadi Wesselényi Kata, a hitben élő református nagyasszony*. Kolozsvár, 2017.

⁷¹ Jósika hitb. lt. No. 542.

EGYEDI PÉLDA ÉS LEHETSÉGES TENDENCIA CSÁKY ROZÁLIA SZEREPVÁLLALÁSAI, KEZDEMÉNYEZÉSEI

Csáky Kata unokája, Csáky Rozália a családi kapcsolatok ápolásában nagyanyja példáját követte, de, az erdélyi főkormányiszéki elnök feleségeként azt a hagyományt is folytatta, amit Bánffy György gubernátor felesége, Palm Jozefa indított útnak, aki Kolozsváron az éhínség enyhítésére népkonyhát működtetett (1817–1822). Rozália 1831-ben, a kolerajárvány idején kezdeményezett gyűjtést a szegények élelmezésére.

A nyitott szellemű, művelt hölgy szemmel láthatóan nem csupán a férje pozíciójához kapcsolódó lehetőségekkel élt. A családi örökségként kapott csákgörbői kastélyban több mint ötezer kötetet tartalmazó könyvtárat és családi képtárat, botanikai gyűjteményt hozott létre. A családi levelek tanúsága szerint igen jó kapcsolatépítő képességekkel rendelkezett, s igyekezett a rokonsággal és az új hivatali ismerősökkel is jó viszonyt kiépíteni. Csáky Rozália levelezési körébe tartoztak urasági tisztek pl. Bakó József, akivel több levelet váltott, de pl. Pálffy András erdőmesterrel is. Írt neki egy Schustekh nevű generális is Szebenből, egy bizonyos Felin Layard Párizsból, egy Malfatti nevű orvos Bécsből (franciául leveleztek), vagy Franz Joseph Jacquin bécsi egyetemi tanár, de mellettük pl. Pálffy András erdőmester vagy Hoványi Ferenc szilágysomlyói plébános és az erdélyi püspök is megörvendezettte magyarul írott leveleivel.

Nagyanyjához hasonlóan ő is a végrendelet révén hozzá került Csáky birtokok tulajdonosaként irányította férje mellett saját uradalmait, s igyekezett rangjához méltóan a nők számára megnyíló társadalmi lehetőségeket kihasználni. A testvérével, Csáky Józseffel megosztott örökséghez (anyja halála, majd Haller János özvegyének, Nemes Zsuzsannának halála után) 1822-ben jutott hozzá, amely önállóságának teret adott, akkor, amikor már túl volt gyermekei felnevelésén, ezért nem véletlen, hogy önálló kezdeményezéseinek, vállalkozásainak sora egyaránt az 1820-as évektől indult.

Saját kezdeményezései, s az egyéni ötletek megvalósításai során új típusú kapcsolatai alakultak ki, amelyekben az ismeretszerzésnek, a problémák tudományos, vagy gyakorlati megoldásának lehetőségeit kereste.

Csáky Rozália kezdeményezései során bátran kilépett az őt körülvevő arisztokrata körből, ötletei megvalósításához könyveket keresett, amiket beszerzett és elolvasott, sőt azokat másoknak (Wesselényinek, Jósika Miklósnak, más szomszédos birtokosoknak stb.) is átadott olvasásra, akikkel a problémák megoldása érdekében konzultálni kívánt. De ha szükségesnek látta, leveleivel felkereste a könyvek szerzőit és személyesen egyeztetett velük, informálódott általuk.

1823-ban részese volt egy új növény felfedezésének. Egy Bethlen Katalin kolozsvári kertjéből kapott ismeretlen orgonát Csáky Rozália küldött fel Bécsbe, ahol megállapították róla, hogy új cserje. 1830-ban báró Franz Joseph Jacquin

bécsi egyetemi tanár róla nevezte el a növényt Jósika orgonának (*Syringa josikaea* Jacq.). Botanikai kérdésekben vásárolt fűvészkönyvből tájékozódott, s azt Wesselényinek is odaadta olvasásra.⁷²

A grófnőnek Brunszvik Teréziával folytatott levelezése készítette elő az első kolozsvári óvoda létrehozását, amelyhez könyveket és különféle eszközöket is kapott, ahová kb. hatvan gyermeket vettek fel.⁷³ A kolozsvári óvodát, amely 1830. május elsején nyílt meg, a Csáky Rozália vezetésével működő asszonyi egyesület működtette. Az óvodaalapításról, a gyermekek vallásos neveléséről birtokszomszédjával, Wesselényi Miklóssal is konzultált, levelezett. Wesselényi óvatosságra intette a grófnőt az óvodai vallásoktatással kapcsolatban, mondván, nem egyszerű dolog annak eldöntése „mikint kelljen óvodában Istenről, mennyről ...szólni...”⁷⁴ A birtokszomszéd báró nagyra értékelte, hogy bár Rozália Erdély legnagyobb hatalmú emberének felesége, s mégis képes volt felülemelkedni helyzetén: „... mostani nőm iránt nem rangot tekintvén, hanem hűséget, s szív tisztaságot becsülvén, viseltetni méltóztatott Excellentiád”⁷⁵

Csáky Rozália több levelet váltott Wesselényi Miklóssal, Kendeffy Ádámmal, Jósika Miklós íróval, unokatestvérével, akit egy induló vállalkozás, a cukormanufaktúra fejévé tett, tudván, hogy Erdélyben csak férfi számára elfogadható a hasonló tevékenység végzése.⁷⁶ Az író ugyan egy évvel később önként kivált a manufaktúra szervezéséből és irányításából, ettől kezdve Rozália önállóan tevékenykedett, s a vállalkozás a forradalomig eredményesen működött.

Jósika János felesége, Csáky Rozália művelt, jó gyakorlati érzékkel, önálló akarattal bíró személyiség volt, aki kapcsolatokat képes építeni és fenntartani. Az 1820-as évek közepétől, amikor anyja, Bethlen Rozália halála után jelentősebb saját birtokvagyonhoz jutott, férje akaratával szemben is véghezvitte elképzeléseit (a cukormanufaktúra létrehozását és működtetését, a kolozsvári óvodát, a jótékonyági szervezéseket, nőegylet stb.).⁷⁷ Az újabban feltárt források is egy nyitott,

⁷² A növényt Johann Christian Baumgarten látta meg Bethlen Katalin kertjében, s ő feltételezte, hogy eddig ismeretlen egyedet találtak. [<http://eloerdely.org/utazo/termesz.html>]; 2008. szeptember 20.] Wesselényit a fenyők fajai érdekelték jobban. Jósika hitb. lt. No. 416. A felfedezésről legújabbban Želimir Borzan: O običnom i Josikinom jorgovanu = *Krčki val*, 2017 svibajn, 58., 59.

⁷³ Hornyák Mária: Az európai óvodaügy hőskora Brunszvik Teréz levelezésének tükrében 2. rész: (1828–1831) = *Neveléstörténet*, 2005. 1–2. sz. (www.kodolanyi.hu/nevelestortenet/index.php)

⁷⁴ Papp K., 2011. 223.

⁷⁵ Jósika hitb. lt. No. 416. Wesselényi Miklós Csáky Rozáliának 1846. január 21-én, Zsibóról küldött levele.

⁷⁶ Papp Klára: Csáky Rozália grófnő cukormanufaktúrájának kezdetei. In. *Emlékkönyv Orosz István 70. születésnapjára*. Szerk. Angi János és Ifj. Barta János, Multiplex Media – Debrecen University Press, Debrecen, 2005. 139–153. (továbbiakban Papp K., 2005.)

⁷⁷ Jósika hitb. lt. No. 411. Botanikai gyűjteményének gyarapítása mellett pl. arról is leírásokat gyűjtött udvarbírájától, hogy pontosan milyen színeket lehet elérni az ún. festőnövények hasz-

környezete problémáira érzékeny asszony képét erősítik. Erdélyi kortársai ezért Csáky Rozália grófnőre nem a nagyhatalmú férj, a főkormányiszéki elnök társaként, hanem egyre inkább egy újító szellemű, vállalkozásokra kész asszonyként tekintettek, aki jelentős kezdeményezések támogatója, véghez vivője volt.⁷⁸

Kérdéses, voltak-e Csáky Rozáliának társai a kezdeményezésekben az erdélyi arisztokrata nők köréből? A széles körű kapcsolatokat vizsgálva szembetűnő, hogy a grófnő maga is keresett ötleteihez társakat, s azokat meg is találta az arisztokrata férfiak körében, akiknek már volt gyakorlata a közéletben, s akiknek tevékenységét a kortársak is elismerték. Az ötletek megvalósításához segítették a tanácsot adó szakemberek, s gyakorlati kérdésekben jártas mesteremberek is.

1823-ban hozta létre a „Kolozsvári Nemes Jóltevő Asszonyi Egyesület”-et, amely több kezdeményezést is tett: irányításával jött létre az ún. Haller-kertben a „népkert”. A népkertben nem csak pihenő és szórakozó helyet kell látni, hiszen az alapítók ott elsősorban a szegények megsegítését szorgalmazták. A dolgozóház negyven szegény számára az egyesület tagjainak természeti (építési anyag) és pénzadományából épült fel. A dolgozóházban tizenkét ágyra arisztokrata hölgyek tettek alapítványt, s aki ebben részesült, az szállást, étkezést, ruházatot kapott, illetve betegsége esetén gyógykezelést a Karolina-kórházban.

A grófnő nem volt azonban mindenben megelégedve nőtársaival. Amikor elhatározták a köz-sétatér, vagy promenada létrehozását, mindez egybekapcsolódott újabb közcélokat szolgáló ötletek megvalósításával, mint a halász-ház, az úszó iskola (amelyre az ifjú urak adtak össze 745 forintot) vagy az úrlovasok akadályversenye számára kialakított tér. 1832 májusában azonban Csáky Rozália már maga panaszkodott Kováts püspöknek a részvétlenségről: „az Egyesület csak név szerént az, 6 esztendőktől fogva szinte csak belőlem állván, szép dámáink adakozó kezek éppen semmivel sem segítenek, »táncoló lábaik« hoznak be még egy keveset az egyesület céljainak megvalósítására.”⁷⁹ Rozália utalása az az ún. néma bálokra vonatkozott, amelynek szokását is ekkor vezették be, amikor a „meg nem rendezett bál költségeire” gyűjtöttek, s az összeget, pl. ez esetben a sétatér kialakítására költötték. Az előbbi eset arra mutat, hogy az egyesület tagjai, a korszak arisztokrata hölgyei igyekeztek tájékozódni koruk történéseiről, követték a sajtóban megjelenő információkat, de inkább időszakos adományok megajánlásában jeleskedtek, s kevésbé vállalkoztak hosszan tartó, vagy idő- és pénzigényes feladatokra.

nálatakor, vagy maga is részt vett régészeti anyag felszínre hozatalánál, s rögzíteti a legfontosabb adatokat.

⁷⁸ Papp K., 2005.

⁷⁹ A kolozsvári nőegylet az uralkodónó folyamatos anyagi támogatása mellett működött: a számadások szerint 1000 forintos éves támogatást kaptak Karolina Augusztától. Papp Klára: Arisztokrata nők mecenatúrája szociális és kulturális területen. (Az erdélyi Csáky és Jósika családok példáján) In. *Publicationes Universitatis Miskolciensis*, Sectio Philosophica, Tomus XXI. Fasc. 2. (2017) 302–312. A sétatérrel 305., a Kováts püspöknek tett panasz 306.

A jelenség okai közé tartozott, hogy a nők családon belüli szervező, gondoskodó szerepe a 18. században és a 19. század első felében sokkal jelentősebb volt, mint azt napjaink példái alapján gondolhatnánk. A gyermeknevelésen túl az unokákkal való foglalkozás mellett az idősekről való gondoskodás is a feladatok közé tartozott, s a teendők száma növekedett, ha a család gyarapodott. A nők életüknek viszonylag rövid időszakában fordíthatták érdeklődésüket kizárólag az őket érdeklő ügyekre – beleértve a saját birtok önálló irányítását is –, mivel családjuk folyamatosan ellátta őket napi teendőkkel. Ezért csak a különleges helyzetben lévő, s szerepvállalásukat sikeresen koordináló nők számára nyílhatott meg a saját kezdeményezés lehetősége.

Valamennyi példa arra mutat, hogy azok az arisztokrata nők tűntek ki férfi családtagjaik közül, akik önálló birtokkal rendelkeztek és műveltségükre, kapcsolataikra alapozva valamilyen alkotó tevékenységbe foghattak. A politikában nem kaphattak szerepet, figyelmük ezért fordult a szellemi tevékenység, a társasági (civil) kezdeményezések és az önálló vállalkozások felé, amely területeken a 19. század első felében néhányan már megtették első lépéseiket.⁸⁰

⁸⁰ A nők változó szerepére vonatkozóan lásd még a kötetben Nagy Bettina, Kertész Tünde Fruszina, Zsoldos Ildikó és Barta Róbert tanulmányait.

